

смерть подолали: Голодомор в Україні 1932-1933 рр. / Авт. колектив: Панченко П. (керівник), Вівчарик М., Голуб А. та ін. – К., 2003. – 352 с.; 7. Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО).- Ф. П-136.- Оп. 3.- Спр. 219.- Арк. 135; 8 КІРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898-1970). – К., 1980. –Т. 4. – С. 308-351; 9 КІРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК... – С. 366-369; 10 КІРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК... – С. 171-189; 11 Маркова С.В. Голодомор 1932-1933 років на Поділлі. – К.: МАУП, 2003. – С. 39; 12 Сталін Й. Твори. – М., 1949. - Т. 12. – С. 170; 13 ДАВО.- Ф. П – 29.- Оп. 1.- Спр. 369.- Арк. 17; 14 Збірник узаконень і розпоряджень уряду України за 1927 рік. – 1927. – ст. 58. – С. 152-153; 15 ДАВО.- Ф. П – 39.- Оп. 1.- Спр. 100.- Арк. 5-6; 16 ДАВО.- Ф. П – 39.- Оп. 1.- Спр. 100.- Арк. 32; 17 ДАВО.- Ф. П – 33.- Оп. 1.- Спр. 1013.- Арк. 159; 18 ДАВО.- Ф. П – 31.- Оп. 1.- Спр. 559.- Арк.6; 19 ДАВО.- Ф. П – 33.- Оп. 1.- Спр. 1013.- Арк. 49; 20 ДАВО.- Ф. П – 29.- Оп. 1.- Спр. 563.- Арк. 98; 21 Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). – Вінниця, 1997. – С. 92; 22 Там само - С. – 170; 23 ДАВО.- Ф. П – 33.- Оп. 1.- Спр. 1013.- Арк. 214 – 218; 24 Там само - Арк. 182; 25 ДАВО.- Ф. П – 33.- Оп. 1.- Спр. 938.- Арк. 1-26; 26 ДАВО.- Ф. П – 33.- Оп. 1.- Спр. 998.- Арк. 42; 27 ДАВО.- Ф. П – 33.- Оп. 1.- Спр. 1012.- Арк. 81-86; 28 ДАВО.- Ф. П – 33.- Оп. 1.- Спр. 1013.- Арк. 49; 29 КІРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК... – С. 472-478; 30 Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – У 2-х т. – Т. 1. – К., 1976. – С. 726; 31 ДАВО.- Ф. П – 63.- Оп. 1.- Спр. 106.- Арк. 90-91; 32 ДАВО.- Ф. П – 136.- Оп. 4.- Спр. 168.- Арк. 35-37; 33 ДАВО.- Ф. П – 63.- Оп. 1.- Спр. 106.- Арк. 99; 34 ДАВО.- Ф. П – 40.- Оп. 1.- Спр. 179.- Арк. 65; 35 Там само - Арк. 67; 36 ДАВО.- Ф. П – 136.- Оп. 3.- Спр. 2.- Арк. 17-20; 37 ДАВО.- Ф. П – 136.- Оп. 3.- Спр. 1.- Арк. 7-9; 38 ДАВО.- Ф. П – 136.- Оп. 4.- Спр. 118.- Арк. 10-12; 39 Парламентські слухання щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років: Стенограма. – К., 2003. – С. 21, 35; 40 ДАВО.- Ф. П – 136.- Оп. 3.- Спр. 70.- Арк. 253; 41 ДАВО.- Ф. П – 136.- Оп. 3.- Спр. 71.- Арк. 144; 42 ДАВО.- Ф. П – 136.- Оп. 52.- Спр. 3.- Арк. 61; 43 ДАВО.- Ф. П – 136.- Оп. 3.- Спр. 305.- Арк. 6; 44 ДАВО.- Ф. П – 136.- Оп. 3.- Спр. 330.- Арк. 6-а, 6-б, 6-в; 45 Трагедія голодомору на Вінниччині 1932-1933 рр.: (Бібл. покажчик) /Уклад. О.Ніколаєць; Вступ. ст. В.Петренко; Вінниц. ОУНБ ім. К.А.Тімірязєва. – Вінниця, 2003. – С. 79.

А.І. Петрова

СТАНОВИЩЕ НА ПОДІЛЛІ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1944 РР.)

Події передодня та періоду Другої світової війни вже багато десятиліть досліджують українські та зарубіжні історики. У трактуванні причин її виникнення, ходу і наслідків є різні, іноді діаметрально протилежні, погляди. Дискусії тривають, і це ще раз засвідчує актуальність дослідження цього періоду в історії України, окремих його аспектів, а саме майбутнє України у планах німецького нацистського уряду, особливості соціально-економічної, релігійної, культурної, освітньої сфер, становище церков, настрої населення, функціонування структур і органів цивільної та військової окупаційної адміністрації. Значний інтерес викликають також питання, пов'язані з функціонуванням культурного життя на окупованій території, становищем навчальних закладів різних рівнів та профілів, ставлення до них окупаційної влади, діяльністю людей інтелектуальної праці в умовах окупаційного режиму. Ці проблеми належали до тих, на дослідження яких у радянський час було накладено суворе табу.

У працях радянських дослідників новітньої історії України і Другої світової війни можна виділити три етапи.

Перший – радянська історіографія, яка перебувала під впливом ідеологічної цензури, у висвітленні подій домінували чорно-білі оцінки. Роботу дослідників ускладнювала також очевидність історичних паралелей, викликаних тоталітарною сутністю гітлерівського та сталінського режимів. На цьому наголошують Ю. Сливка, В. Коваль, В. Король, М. Сергійчук. Суттєвим недоліком радянської доби було також заперечення праць зарубіжних істориків (В. Косика, Дж. Амстронга, А. Далліна, І.Каменецького).

Виходячи з цього, радянська історіографія Великої Вітчизняної війни взагалі і окупаційного режиму зокрема характеризується односторонністю і поверховістю висвітлення подій. Головна увага приділялась масовим розстрілам, знищенням міст, сіл і руху опору населення. Все це знецінило наукову вартість побудованих на ідеологічних штампах радянських історичних досліджень.

Другий етап припадає на кінець 80-х років і характеризується відступами від

винагороду за лояльність до Німеччини за угодою від 19 липня 1941 року.⁴ Майбутнє України було визначено: “Її не існує ... це всього-на-всього географічне поняття”. Це землі, які зовсім скоро стануть німецькими і розпоряджатися на них можна буде на свій розсуд. Нові джерела дають нам сьогодні можливість стверджувати, що німці не мали наміру громити та знищувати все на окупованих землях, а, навпаки, збільшувати продуктивність праці, запроваджуючи нові технології, удосконалюючи устаткування, підвищувати рівень кваліфікації спеціалістів.⁵ Все це, безперечно, не для українців, для себе, для нової Німеччини. Основні засоби промислового виробництва планувалось зосередити в Західній Європі (зокрема Німеччині), на території України (в тому числі й Поділля) — лише підприємства по виробництву дрібного сільськогосподарського реманенту та первинній обробці сільськогосподарської сировини.

Планувалась деіндустріалізація великих промислових центрів. А саме - демонтаж устаткування та вивезення його до Німеччини. Основні моменти, конкретні кроки були зафіксовані в економічному розділі плану “Барбаросса” — “Ольденбург”. Його основні положення деталізувалися у “Директивах по управлінню економікою в окупованих східних областях”, а саме у “Зеленій папці Герінга”.⁶ Робочий штаб Росії, створений на початку 1941 року, вивчав економічні райони, джерела сировини. Було створено велику картотеку та виданий німецько-російський економічний словник для користування у майбутньому.⁷

Ще зовсім небагато часу пройде і Гітлер із своїми прибічниками зможе розпочати втілювати у життя свої ідеї, ідеї по перетворенню України в один із важливих регіонів, в так званий “життєвий простір” для німців та “житницю” нової Великої Німеччини. Представники місцевого населення стануть рабами, “що призначені для роботи на благо німецьких господарств; повинні мати стільки, щоб підтримувати робочу силу”.⁸

У червні 1941р. події на фронтах розгорталися дуже швидко. І вже 18 липня була повністю захоплена територія Кам’янець-Подільської області. В подільських містах і селах слідом за діючими військами, що просувалися на Схід, з’являлися представники німецьких окружних адміністрацій, призначалися старшини, створювалася комендатура, які повинні були забезпечити здійснення “нового порядку” на підвідомчій їм території.⁹

20 серпня 1941 року було створено “рейхскомісаріат Україна” з центром в м. Рівне. Очолив його Еріх Кох, людина фанатичної відданості Гітлеру й безмежної жорстокості. Територія України була поділена на генеральні округи. Більшість подільських земель були об’єднані в генеральну округу Волинь-Поділля на чолі з генерал-комісаром Шоне.¹⁰

Щодо нового управління в економічній сфері, то всі економічні закони, розроблені сталінським тоталітарним режимом, повністю вписувалися в розроблену німцями концепцію онімечення окупованих територій. Ці закони давали можливість ефективно викачувати з населення все необхідне для забезпечення вермахту та поставок у саму Німеччину. Всі працездатні жителі окупованих міст і сіл повинні були працювати і сплачувати податки майже так само і в тих же розмірах, як і в роки радянської влади.¹¹

Колгоспи не ліквідовувалися, а перетворювалися на “громадські господарства” або “загальні двори”. Було організовано вибори голів господарств, що проходили в місцевих комендатурах реєстрацію, затвердження та отримували настанови.¹²

Система оплати праці, покарання за невиконання плану та недопоставку продукції залишилися такими, як і при радянській системі. Керівниками таких “громадських господарств” фашисти часто призначали тих місцевих жителів, які добре розумілися на сільському господарстві, були спеціалістами і могли правильно організувати працю. Новим господарям був необхідний результат.¹³

Значно пізніше Надзвичайна комісія, що була створена для впорядкування земельного питання в Україні, 25 лютого 1942 року видала “Напрямні щодо устрою і за – господарювання громадських господарств”, в яких говорилося: «Згідно із земельним законом з дня 25.02.1942р. громадське господарство переймає в цілому колишнє колгоспне господарство в раніше означених границях із садибою і всіма запасами, живим і мертвим

інвентарем.

З громадського господарства вилучаються колгоспні двори з присадибною землею, якщо вони в дні 26.02.42 р. були заселені і загосподаровані.

Доми, в яких мешкають німецькі, переходять до громадського господарства. Колишні селяни, вигнані з колгоспів, вважаються за місцеві.

Хліборобські одноосібні господарства не належать до громадського господарства.

Борги, вклади, права і зобов'язання колишнього колгоспу переходять на громадське господарство... Членами громадського господарства є бувші колгоспники...

До громадського господарства треба приймати одноосібників та куркулів...

Можна приймати й підлітків, якщо вони досягли віку 16 років...

Про членство рішає німецький районний керівник сільського господарства (крайсландвірт)...

Голова правління громадського господарства призначається крайсландвіртом. Він видає накази і покарання...

До праці в громадському господарстві зобов'язані всі працездатні члени. Праця буде оцінюватись у днях праці. Вагітні жінки (2 місяці до родів та 2 місяці після родів) є непрацездатними...»

Даними «напрямками» визначалася також процедура розподілу прибутків у громадському господарстві.¹⁴

При всій декларативності ряду положень цього документу, мінімальні норми для виживання людей були забезпечені. Найбільша цінність для німців на окупованій території Поділля - це сільськогосподарська сировина та робоча сила.¹⁵ Сировина (хліб, м'ясо, молоко і т. д.) повинна бути належної якості та в достатній кількості, робоча сила по мінімуму, але нагодована, щоб цією ж сировиною забезпечувати. Така система дуже нагадувала продрозкладку часів «воєнного комунізму» з тією різницею, що за невиконання норм і непослух при окупаційному режимі встановлювалися тілесні покарання, тюрма, відправка у концтабори і навіть розстріл.

Надзвичайно жорстоко карали фашисти за спроби крадіжок. В обласному архіві є матеріали, з яких дізнаємося, що німці, перевіряючи громадські господарства, нещадно карали навіть поліцаїв, які не могли усунути крадіжки із цих господарств.¹⁶

Крім того, населенню доводилося платити високі державні податки від кожного двору (подушне, страхівка тощо). Подекуди існував податок на утримання котів і собак. Частими були позапланові побори (особливо худоби та птиці). Прибутковий податок був високим. Для громадського господарства він становив 6% та підлягав сплаті у чотири етапи. 8 жовтня 1941 року був запроваджений м'ясний податок. Все частіше на дошках об'яв біля сільських управ та контор земельних громад з'являлись накази, оголошення, інструкції з вимогами, заборонами, погрозами: «На підставі розпорядження державного комісара України встановлюється мінімум поставки молока. Торгівля молоком та молочними продуктами забороняється ... На базарах заборонено продавати такі харчові продукти: всі види живої худоби, включаючи поросят, а також м'ясо і м'ясні вироби, зерно та виготовлені вироби із зерна, птицю всіх видів, молоко, сметану, яйця, фрукти, городину та картоплю, заборонено продавати олію та олійні культури». Ці види продукції були потрібні Німеччині. В цілому ж торгівля заборонена не була. Пожвавився ремісник. Але товарів було мало, мала місце нажива на цінах. І мову слід вести, спираючись на джерела, скоріше не про торгівлю, а про товарний обмін.¹⁷

Економічне життя на Поділлі в роки окупації було чітко регламентовано. Все передбачалось та контролювалось новою владою. Але, як бачимо, використовувався і радянський досвід. Німці, наприклад, не відмовились від колективної форми господарювання. Вона вже була відпрацьована, та й ніколи було займатись реформуванням. Хоч деякі зміни передбачалися. З директиви гауляйтера Коха від 26.08.42 р. дізнаємося про найближчі завдання аграрного порядку: 1) збільшення присадибних ділянок; 2) утворення

.....
.....
спілок землевласників, які до кінця 1942 року мають охоплювати 10% господарств;
3) Проведення аграрного порядку не повинно перешкоджати збиранню осіннього врожаю, навпаки це має бути стимулом для старанного обробітку земель.

У зверненнях гебіткомісарів в 1943 році до селян наголошувалося на тому, що колгоспна система загинула і селяни не є сьогодні невільниками, як при Сталіні, вони є власниками своєї землі, яка поки що об'єднана в “громадське господарство” або “сільськогосподарську артіль”.¹⁸

Роботи здійснювались в основному ручним способом. Майже не було техніки, не вистачало тягової сили. Німці намагалися вирішити ці проблеми в своїх же інтересах. На території Поділля вони відродили не одну МТС, які на січень 1942 р. мали трактори та інше необхідне приладдя. Було організовано курси для місцевих спеціалістів, ремонт та деяке матеріально-технічне постачання з Німеччини. Механіки проходили двотижнєве стажування, зокрема на тракторному заводі Генріха Ланца в м. Майнгамі, де вивчали німецькі трактори, комбайни, молотарки, жатки.¹⁹ Незважаючи на негативне ставлення окупаційної влади до освіти в цілому, робота фахових шкіл, технікумів (технічних, господарських, торгівельних, ветеринарних, фельдшерських) підтримувалась. Хоч навчання і проводилось на основі лекцій, які проходили цензуру.²⁰

Проте у роки німецької окупації ніхто не займався підвищенням родючості ґрунту, поля були сильно забур'янені. В німецької влади ці питання не стояли на порядку денному. В інструкції для цивільної адміністрації Ерїх Кох вимагав: “Введена фюрером у цій країні цивільна влада знає одну велику мету — забезпечення фронтовиків усім, чого вони потребують, та передати в розпорядження батьківщині додаткову кількість продуктів, сировини та робочої сили”.²¹ Саме заради цієї мети і започатковувались всі нововведення, піднімалась продуктивність праці, здійснювався контроль. Заради цієї корисної мети і допомагали Україні технікою, займалися підвищенням кваліфікації українських спеціалістів у Німеччині, завозили устаткування на заводи і фабрики Поділля.

Великий перелом у Великій Вітчизняній війні 1943 року не дозволив німецькій владі втілити в життя всі свої задуми. І сільське господарство не досягло бажаного рівня, і промисловість не виправдала надій. Але настали інші часи. Зовсім не до господарських перетворень та реформ було німецькій окупаційній владі в містах і селах краю. Вони поспішали перевезти до Німеччини і зерно, і худобу, і реманент, і робочу силу (вже не за бажанням, а силоміць). А все, що не вдавалося забрати, слід знищити, залишивши “випалену землю”.

Німцям не вдалося налагодити на Поділлі нове економічне життя на зразок західноєвропейського.

З приходом червоної армії влада більшовизму в краї відновилася. Все поверталось назад. Тоталітарний режим знову торжествував на Поділлі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Коваль М.В. Україна в Другій світовій війні (1939-1945)// Україна крізь віки. В 15-ти т.- К., 1999.- Т. 12.; 2. Наука і культура. Україна: Щорічник.-К.,1990.; 3. Рекотов П. Плани війни і характер окупаційного режиму в Україні 1941-1944. Історико-правовий аспект// Право України. – 1997.- №5.; 4. Субтельний О. Україна: Історія. - К., 1991.- С.405; 5. Коваль М. Україна 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. - К., 1995.- С. 108.; 6. Загорюлько М., Юденков А. Крах плану “Ольденбург”. О срыве экономических планов. – М., 1980; 7. Литвин Р. Розсекречені документи штабу Гітлера стосовно України // Самостійна Україна. – 1995.- №22; 8. Поль Д.Фашистська окупація України у 1941-44р.р. у працях західних учених // Український історичний журнал. - 1994.- №5; 9. Поділля у Великій Вітчизняній війні: Збірник документів і матеріалів. - Львів, 1969; 10. Байдич О., Гринюк Я., Кузьмін. Літопис історії. - Хмельницький, 2001.- С. 213; 11. ДАХО.- Ф. Р-805.- Оп.1.- Спр.50.- Арк.8; 12. ДАХО.- Ф. Р-805.- Оп.1.-Спр.713.- Арк.1-5; 13. Байдич О. Гринюк Я. Вказана праця. - С. 214-215; 14. Косик В. Україна в Другій світовій війні. – Львів,1998.-Т.2.- С.30; 15. Байдич О., Гринюк Я., Кузьмін. Вказана праця. - С. 217; 16. Нариси історії Поділля. - Хмельницький, 1990.- С.273; 17. Байдич О. Гринюк Я., Кузьмін. Вказана праця. - С.217; 18. Розпорядження рейхскомісара України від 27 січня 1942 р. // Поділля у Великій Вітчизняній війні. - С.51.; 19. ДАХО.- Ф.Р-805.- Оп.1.- Спр.75.- Арк.281-282; 20. Байдич О.